

Історія

УДК: 94(477)"1920/1930":82-312.9:323.28:329.17(47+57)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18383629>**Науково-фантастичний дискурс 1920-х–1930-х рр. в Україні як інструмент тоталітаризації радянського суспільства****Мотенко Ярослав Володимирович,**

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-5983-2432>

Прийнято: 13.01.2026 | Опубліковано: 27.01.2026

***Анотація:** Стаття присвячена аналізу українського радянського науково-фантастичного дискурсу 1920-х–1930-х рр. як інструменту тоталітаризації суспільства. Автор розглядає жанр наукової фантастики не лише як літературне явище, а і як засіб когнітивного впливу спрямованого на формування моделі поведінки «радянської людини». У роботі простежено трансформацію фантастики під впливом ідеології більшовизму та її використання для легітимації тоталітарних політичних практик, мілітаризації масової свідомості та виховання класової ненависті. Особливу увагу приділено аналізу творів Ю. Смолича, В. Владка, М. Трублаїні, а також впливу філософії російського космізму на розвиток жанру. Показано, що фантастика виконувала функцію соціального інжинірингу, пропонуючи утопічні моделі суспільства, які приховано виправдовували репресивні механізми, соціальну сегрегацію та культ насильства. Методологія*

дослідження ґрунтується на історико-літературному аналізі, принципах нового історизму, компаративному підході та іконологічній інтерпретації візуальних джерел. Автор доводить, що радянська фантастика стала важливим елементом пропагандистського дискурсу, сприяючи утвердженню тоталітарної ідеології та перетворенню УСРР на простір експерименту з побудови «радянської утопії». Важлива роль у цьому процесі належала використанню конструктивістської архітектури, як образу міста майбутнього та латентної пропаганди євгенічної медицини, що у художніх творах постає частиною системи виховання громадянина утопії, яка поєднує фізичну досконалість, дисципліну та готовність до самопожертви. Додатково підкреслено виховання негативного ставлення до дореволюційної інтелігенції, заохочення вивчення технічних дисциплін для підготовки кадрів військово-промислового комплексу та ідейний зв'язок радянської фантастики з утопічною літературою доби Відродження. У статті зосереджено увагу на латентному деструктивному підтексті творів, який стимулював культуру недовіри, підтримку політики соціальної селекції та позитивне сприйняття мілітаризації суспільства. Таким чином, автор розглядає радянську наукову фантастику як механізм когнітивного впливу, що формував моделі поведінки, які сприяли утвердженню репресивних практик. Такий підхід дозволяє розширити уявлення про тоталітаризм, інтегруючи культурно-психологічний вимір у його дослідження.

Ключові слова: архітектура, конструктивізм, література, медичне забезпечення, медичне повсякдення, охорона здоров'я, тоталітарна ідеологія, утопія.

Science fiction discourse of the 1920s–1930s in Ukraine as a tool for the totalitarianization of Soviet society

Yaroslav Motenko,

Candidate of Historical Science (PhD in History), Associate Professor, the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-5983-2432>

***Abstract:** The article is devoted to the analysis of Ukrainian Soviet science fiction discourse of the 1920s–1930s as an instrument of totalitarianisation of society. The author considers the genre of science fiction not only as a literary phenomenon, but also as a means of cognitive influence aimed at forming a model of behaviour of the "Soviet man". The work traces the transformation of science fiction under the influence of Bolshevik ideology and its use to legitimise political practices, the militarisation of mass consciousness, and the cultivation of class hatred. Particular attention is paid to the analysis of the works of Y. Smolich, V. Vladko, M. Trublaiïni, as well as the influence of Russian cosmism philosophy on the development of the genre. It has been shown that science fiction served as a form of social engineering, proposing utopian models of society that covertly justified repressive mechanisms, social segregation, and the cult of violence. The research methodology is based on historical and literary analysis, the principles of new historicism, a comparative approach, and iconological interpretation of visual sources. The author argues that Soviet science fiction became an important element of propaganda discourse, contributing to the establishment of totalitarian ideology and the transformation of the Ukrainian SSR into a space for experimenting with the formation of the "Soviet Utopia." A significant role in this process belonged to the use of constructivist architectural style to represent the city*

of the future and the latent promotion of eugenic medicine, which appears to be a component of the system of educating citizens of utopia, that combines physical perfection, discipline, and readiness for self-sacrifice. Additionally, this study emphasises the cultivation of a negative attitude towards the pre-revolutionary intelligentsia, the encouragement of technical studies in order to train personnel for the military-industrial complex, and the ideological connection between Soviet science fiction and the utopian literature of the Renaissance. The article focuses on the latent destructive subtext of the writings, which promoted a culture of mistrust, support for social selection policies, and a positive perception of the militarisation of society. Thus, the author considers Soviet science fiction as a mechanism of cognitive influence that shaped behavioural patterns that contributed to the establishment of repressive practices. This approach allows us to broaden our understanding of totalitarianism by integrating the cultural and psychological dimensions into its study.

Keywords: *architecture, constructivism, literature, medical care, everyday medical life, healthcare, totalitarian ideology, utopia.*

Постановка проблеми. В умовах Війни за Незалежність України 2014-2025 рр. залишається актуальною проблема протидії ворожому суспільно-деструктивному когнітивному впливу, що супроводжується відтворенням та розповсюдженням у світовому медіапросторі ідеологем спрямованих на глорифікацію історії СРСР як продовження російського імперського проєкту та заперечення факту існування української державності. Сучасний російський пропагандистський дискурс активно використовує літературні та візуальні практики властиві соціокультурному середовищу СРСР 1930-х рр.: популяризацію ідеалізованого образу зразкового громадянина як творця передового суспільства, утвердження позитивного іміджу керівної партії, що

очолює найпрогресивнішу державу у світі, формуванню у масовій свідомості суспільства утопічного образу майбутнього та готовності захищати його ціною власного життя. Одним із засобів поширення ідеології «руського міра» стала літературна фантастика та кінематограф. Завдяки своїм жанровим особливостям (аналізу суспільно-значущих питань в контексті уявного світу, культу високих технологій та легітимації політики реваншизму в альтернативній історичній реальності) фантастика перетворилася на засіб політичної комунікації російського істеблшменту з широкими народними масами. «Візуальний поворот» кін. ХХ- поч. ХХІ ст. створив у світовій мережі Інтернет сприятливе середовище для поширення російського пропагандистського нарративу, що використовує яскраві образи уявних світів, часто запозичених з творів радянської фантастики. Особлива роль тут належить використанню спадщини радянської наукової фантастики 1930-х рр., яка у свій час була використана РКП(б) (ВКП(б)) як засіб інформаційно-психологічного впливу на громадськість з метою утвердження в країні тоталітарного політичного режиму. Оскільки УСРР (УРСР) відіграла роль системоутворюючого чинника у політичній та економічній архітектоніці СРСР, на нашу думку, існує необхідність вивчення особливостей впливу українського радянського науково-фантастичного дискурсу на процес тоталітаризації суспільства у міжвоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження тоталітаризації соціуму, як процесу інструменталізації пануючим режимом суспільних інститутів стало одним з провідних напрямів пострадянської української історіографії. [1,с. 85]. Науковців цікавили правові аспекти тоталітаризму [2,3], його вплив на формування української політичної культури [4], вектори репресивних практик [5,6]. Особливу зацікавленість українське академічне середовище виявило до вивчення засобів контролю у тоталітарній державі, зокрема політичної цензури [7]. Повномасштабне

російське збройне вторгнення 2022 р. відіграло роль каталізатора для історичних досліджень в Україні присвячених феномену тоталітаризму. Злочини проти людяності російських військових на тимчасово окупованих українських територіях закономірно змушували науковців проводити історичні паралелі між рашизмом та ідеологіями тоталітарних режимів ХХ ст. За відносно короткий час з'явилася низка наукових розвідок, автори яких намагалися узагальнити вітчизняний та закордонний досвід вивчення тоталітаризму[8]. Окремі дослідники спробували, спираючись на досвід вивчення історії тоталітарних режимів та відповідний методологічний інструментарій розкрити сутність рашизму як неототалітарної політичної доктрини [9,10]. Мали місце спроби запропонувати узагальнювальні світоглядні концепції, які б визначили роль тоталітаризму у світовій історії як цивілізаційного чинника [11, 12].

Вказані дослідження продемонстрували значну зацікавленість академічної спільноти у вивченні політичної, правової та соціально-економічної проблематики феномену тоталітаризму. Проте недостатньо дослідженим питанням залишається когнітивний аспект політичної комунікації тоталітарних режимів та громадськості. Слід відзначити, що їхньою стратегічною метою у ХХ ст. було саме перевиховування пересічних громадян як відданих виконавців волі керівної партії. Виховна робота диктатур з власними громадянами зацікавила дослідників, однак використання з пропагандистською метою так званої «м'якої сили» – пам'яток архітектури, творів образотворчого мистецтва, літератури, екранного мистецтва, як ретранслятора пропаганди, у сучасній українській історіографії залишається недостатньо висвітленим[13]. Зокрема дозволяє по-новому оцінити рівень розвитку інвазійних політичних технологій в СРСР у міжвоєнний період вивчення культурного феномену української радянської наукової фантастики. Окрему наукову розвідку, дотичну до цього

питання, було здійснено Маттіасом Шварцем. Автор дослідив наслідки впливу соціалістичного реалізму на розвиток радянської наукової фантастики. [14]. Вплив західноєвропейської фантастики на творчість радянських українських письменників 1930-х рр. розглянув у своїй роботі Шинкаренко О. [15]. У літературознавчих дослідженнях Цимбал Я. та Довгопол Н. було описано стильові особливості літературної фантастики в УСРР у міжвоєнний період[16,17]. Про особливості візуалізації образів уявних світів радянських фантастів у екранному та образотворчому мистецтві в умовах переходу від конструктивістської парадигми до методу соціалістичного реалізму згадано у роботах Емек Їлдірим-Шахін [18], Прокопчук І., Пахолок І.[19] та Роготченко О.[20].

Таким чином, зосередженість дослідників на мистецьких та естетичних аспектах розвитку жанру наукової фантастики в УСРР (УРСР) у 1920-х–1930-х рр. зумовлює недостатню увагу до її ролі як засобу соціального інжинірингу. Відповідно виникає потреба у вивченні проявів тоталітаризму, пов'язаних із психологічним прагненням людини створити «кращий світ», альтернативний до наявної реальності, та до методів, за допомогою яких владні режими використовували це прагнення для легітимації власної ідеології.

Виділення раніше невіршених частин загальної проблеми. Тому у статті буде розглянуто процес перетворення жанру наукової фантастики та способів її візуалізації на інструмент тоталітаризації радянського суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення застосування КП(б)У радянської наукової фантастики як одного з чинників трансформації соціально-політичного дискурсу в УСРР (УРСР). Також буде з'ясовано роль українського науково-фантастичного

дискурсу 1920-х–1930-х рр. як стимулятора та водночас маркера мілітаризації суспільства. Методологія дослідження передбачає диференційоване застосування історико-літературного аналізу, принципів нового історизму, компаративного підходу та комплексної іконологічної інтерпретації візуальних джерел. Зокрема історико-літературний аналіз використано для виявлення ідеологічних маркерів та алюзій на класичні утопії у романах Ю. Смолича. Принципи нового історизму застосовано для інтерпретації творів В. Владка та М. Трублаїні з метою висвітлити взаємовплив пропагандистської кампанії, що супроводжувала розгортання індустріалізації та мілітаризації суспільства в УСРР і літературного дискурсу. Компаративний підхід використано для порівняння моделей утопічного суспільства запропонованих Т. Кампанелла, К. Цюлковським та Ю. Смоличем. Іконологічна інтерпретація застосована для аналізу візуальних образів конструктивістської архітектури запропонованих Ю. Смоличем та виявлення суголосності символіки підкорення міжпланетного простору у творчості В. Владка та російської радянської літературної фантастики й кінематографу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення історії феномену комуністичного тоталітаризму свідчить про виняткову роль літературного жанру фантастики у формуванні та поширенні його ідеології. Так, у 1516 р. побачив світ перший твір європейської соціальної фантастики – «Утопія» Т. Мора (1478-1535). У своєму трактаті автор запропонував уявну модель «досконалого» суспільства «утопійців» позбавленого приватної власності та охопленого всеосяжним контролем чисельного репресивно-карального апарату чиновників – «сифогрантів» [21, с. 64-65]. Трактат Т. Кампанелли (1568-1639) «Місто Сонця» (1623 р.) запропонував квінтесенцію протокомуністичної ідеології. За задумом автора суспільство «соляріїв», що опинилося під абсолютним контролем величезного державно-

бюрократичного апарату слід було вважати ідеальним – воно позбулося не лише приватної власності та грошей, а й ліквідувало інститут шлюбу та сім'ї [21, с. 138]. Вказані твори у свій час викликали помітний суспільний резонанс і стали класикою ранньої соціальної фантастики. Слід відзначити, що Т. Мор і Т. Кампанелла відобразили у своїх творах світоглядні константи властиві уявним «ідеальним» суспільствам, що згодом стали елементами політичної культури комуністичного (радянського) тоталітаризму у ХХ ст. Передусім це віра політичної еліти у переможну силу колективних форм трудової повинності та здатність раціонально організованого державного чиновництва розв'язати усі соціальні проблеми. Гарантією стабільності внутрішньополітичного становища держави вважалася відсутність ідеологічного розмаїття. Ставлення суспільства до політичної опозиції пануючому режиму було максимально жорстоким. Наявність досягнень науково-технічного прогресу у власній країні сприймалася як доказ вірності обраному вектору суспільного розвитку. Наукові дослідження вважалися корисними, якщо вони сприяли підвищенню продуктивності сільського господарства або зміцненню обороноздатності країни. Особливо важливого значення надавалося засвоєнню цінностей офіційної ідеології дітьми та молоддю. Держава мала монополію на здійснення освітньо-виховного процесу, що забезпечувався синергетичним ефектом навчальної діяльності та ідеологічного впливу навколишнього середовища – монументально-меморіальної архітектури. Результатом такої взаємодії мало стати формування в учнів тоталітарного політичного менталітету – відсутності на когнітивному та інтелектуальному рівнях усвідомлення особистих економічних та політичних інтересів. Навчальний процес передбачав посилену увагу до трудового виховання та військового вишколу. Громадяни «ідеальних» суспільств повинні були постійно перебувати у бойовій готовності, оскільки панівні режими їхніх держав вважали війну одним із

прийнятних засобів зовнішньої політики, спрямованим на поширення своєї ідеології серед населення сусідніх країн [21, с. 91,159].

Політичний та соціально-економічний розвиток СРСР значною мірою визначався впливом ідей соціалістичного утопізму трансформованих філософською концепцією марксизму та їхньою більшовицькою адаптацією до конкретно-історичних регіональних особливостей. Водночас в середовищі російської інтелігенції формувалася інтелектуальний напрям, який намагався науково обґрунтувати можливість побудови технократичного утопічного суспільства. Так, один з найвідоміших представників філософії російського (руського) космізму К. Ціолковський (1857-1935) пропагував концепцію глобальної антропогенної трансформації природного середовища на Землі та навколоземного космічного простору з метою їхнього оптимального пристосування до економічних потреб людства. Однак методи самоорганізації людства, запропоновані вченим для досягнення цієї амбіційної мети, виявилися схожими на рекомендації фундаторів ідеології соціалістичного утопізму. Самоврядні комуни, члени яких перебувають під тотальним наглядом голів спільнот, наділених практично необмеженими повноваженнями – це модель ідеального суспільного устрою, яку запропонував К. Ціолковський. В утопії російського косміста панувала євгеніка та була легалізована евтаназія, що допомагало суспільству заощаджувати ресурси для догляду за хворими та немічними [22]. Певно, закономірно апогей своєї популярності вчений пережив саме в часи становлення сталінського тоталітаризму, що вплинуло на ідеологічну детермінацію радянського науково-фантастичного літературного дискурсу. Протягом 1933-1936 рр. відомий письменник О. Беляєв (1884-1942) видав фантастичні романи «Стрибок у ніщо» та «Зірка КЕЦ» присвячені К. Ціолковському, які змальовували перспективи космічної експансії людства в межах Сонячної системи [23,24]. У 1935-1936 рр. на екрани радянських

кінотеатрів вийшла науково-фантастична кінострічка «Космічний рейс», що була виконана у стилі соціалістичного реалізму з елементами конструктивістської естетики. Завдяки інноваційним на той час візуальним спецефектам вона досить реалістично показала уявну космічну експедицію на Місяць. Технічним консультантом картини незадовго до своєї смерті виступив сам К. Ціолковський [25]. Українська наукова фантастика не залишилась осторонь цього жанрового тренду. У 1935 р. побачив світ роман В. Владка (1900-1974) «Аргонавти Всесвіту»[26]. Книгу з описом уявної подорожі радянських космонавтів на Венеру було видано в УСРР рекордним накладом у 20 тис. примірників[27]. Таким чином, філософія природньо-наукового напрямку російського космізму, що ультимативно проголошувала необхідність виховання «космічної людини», яка здобуде право за власним бажанням змінювати Всесвіт стала до вподоби більшовицькому режиму, ідеологія якого виправдовувала необхідність радикальних політичних та соціально-економічних змін планетарного масштабу заради утвердження світового панування «радянської людини».

Вивчення історії становлення та утвердження тоталітарного режиму в СРСР та УСРР (УРСР) свідчить про важливу роль у цьому процесі соціокультурних чинників. Формування «радянської людини» в УСРР в добу раннього тоталітаризму 1921 – 1928 рр. відбувалося в умовах, коли влада ще відчувала потребу переконувати громадян у позитивному характері змін, внесених у їхнє життя більшовицьким режимом. Новостворена партійно-бюрократична система ВКП(б) та її республіканської філії – КП(б)У в умовах нової економічної політики та політики українізації були змушені вдаватися до своєрідного загравання з суспільством, намагаючись переконати його у можливості конструктивної дискусії з більшовицьким режимом. В цей час творча інтелігенція республіки намагалася сформувати в Україні авангардне, схильне до мистецьких експериментів, інтелектуальне середовище. Так,

візуально-символічним свідченням утвердження у республіці індустріального суспільства протягом 1920-х – початку 1930-х рр. став розвиток архітектури конструктивізму [19, с. 225-226]. Масштабні споруди та архітектурні ансамблі у цьому стилі, які стали візитівкою Харкова, мали демонструвати здатність радянської влади до реалізації складних інженерних проєктів [28, с. 156-157]. Образи прийдешнього надихали не лише творців новітньої архітектурної естетики, експерименти по «роботі з майбутнім» в цей час спостерігалися також в літературному середовищі. У 1926 р. було видано пригодницький науково-фантастичний роман Ю. Смолича (1900-1976) «Останній Ейджвуд» [29]. У спільноті сучасних українських науковців було висловлено думку про те, що цю книгу слід вважати першим українським пригодницьким науково-фантастичним романом [17,30]. Головною ідеєю твору є неминучість повномасштабної війни між СРСР та державами, що належали до військово-політичного блоку Антанти. Сценарій конфлікту, запропонований автором, передбачав застосування хімічної зброї у грандіозних масштабах, тому радянська розвідка мала роздобути формулу новітнього отруйного газу синтезованого у таємній військовій лабораторії на території США. Радянський Союз переміг у війні зумівши організувати повстанський рух українського населення Другої Речі Посполитої, масове антиколоніальне повстання в Індії та пролетарську революцію в США, що завершилися нищівною для капіталістичного світу громадянською війною. Втім увагу читача привернув не лише опис батальних сцен. Одним з найбільш різючих епізодів роману є сцена наради вищого військово-політичного керівництва СРСР, де ухвалюють пропозицію не видавати протигазу 20% населення країни («нетрудовому елементу та ворожим соціальним групуванням») та вибірково обладнати сховищами сільські райони (оскільки головною ціллю ворожої атаки вважаються міста, вирішено, що селянство обійдеться без бункерів) [29,с.10 - 11].Прагнення влади до жорстокої соціальної сегрегації радянського суспільства також

проілюстровано автором у сцені багатотисячного мітингу протесту «непманів», які у відповідь на вимогу видати протигази почули від голови уряду, що їх отримають лише платники внесків до товариства «Аерохім» [29, с. 111].

Здійснення соціальної селекції за критеріями вигідними панівному режиму стала стрижневою ідеєю політичної діяльності ВКП(б) та КП(б)У у 1930-х рр. Прагнення влади отримати ідеального громадянина, що мав поєднати риси зразкового робітника та солдата змушувало напружувати увагу не лише педагогів, а й літераторів. Протягом 1928-1934 рр. Ю. Смолич видав трилогію «Прекрасні катастрофи» [31]. Роман «Ще одна прекрасна катастрофа», що належав до цього циклу, став квінтесенцією радянського бачення використання біополітики, як системи управління державою розвитком суспільства через механізми контролю охорони здоров'я та медичного забезпечення. За сюжетом роману група лікарів з УСРР потрапляє до Індії, де у віддаленій місцевості штату Пенджаб існує технократична утопія – Геліополь, заснована нащадками учасників антиколоніального повстання сипаїв 1857 р. Очільник місцевої громади – видатний лікар Нен-Сагор здійснює свою біовладу шляхом організації тривалого медико-соціального експерименту спрямованого на створення суспільства позбавленого соціальних суперечностей, що складається з фізично досконалих людей, які мають надзвичайний імунітет проти будь-яких хвороб. Однак обов'язкова геліотерапія (профілактичне опромінення усього населення електромагнітними хвилями різного діапазону) лише одна зі складників експерименту Нен-Сагора. Не менш важливою є ретельна організація способу життя усіх членів громади. Життєвий простір Геліополя передбачає мінімум можливостей для розваг та неробства. План міста виконаний у вигляді п'ятикутної зірки, промені якої сформовано забудовою у стилі конструктивізму: будинки у вигляді напівпрозорих п'ятикутних

призм зі скла, металу та бетону без прикрас, що мають скромні лаконічні та водночас функціональні інтер'єри [31, с. 318-319]. Медичне повсякдення громади досить суворе і схоже на армійський статут: усі живуть за одним розкладом дня, дотримуються здорового способу життя, спільно споживають невибагливий, переважно вегетаріанський раціон, за чітким розкладом проходять лікарське обстеження та профілактичні процедури, загартовуються і дбають про ідеальний санітарний стан приміщень та вулиць. У громаді запроваджено обов'язкову трудову повинність та зрівняльну оплату праці. Рухоме й нерухоме майно Геліополя є спільною власністю членів громади.

На особливу увагу заслуговують цінності, що сповідує Нен-Сагор. Лікар є аполітичним пацифістом. Водночас він публічно критикує західноєвропейську систему охорони здоров'я та закликає брати приклад з СРСР, де, на його думку, в умовах планової економіки та командно-адміністративної системи існують найкращі передумови для масштабування досвіду Геліополя. Нен-Сагор слугує абсолютним моральним авторитетом для членів громади, її духовним лідером та інноватором. Він уважний до всіх і готовий завжди прийти на порятунок надавши медичну допомогу. Однак для Нен-Сагора завжди пріоритетними є інтереси науки, тому він сміливо проводить небезпечні медичні експерименти над дітьми та навіть перетворює на піддослідний об'єкт власну онуку[31,с. 374-377].

Згідно з задумом автора, Геліополь гине без спротиву під час карального рейду британських військ, спровокованого подіями пов'язаними з антиколоніальним рухом населення Індії, відомого як Друга кампанія громадянської непокори 1930 р. Однак радянські лікарі, що стали свідком загибелі комуни Нен-Сагора не надто переймаються цією трагедією. На їхню думку, експеримент геніального вченого був приречений на поразку, оскільки науковець не подбав про виховання у своїх підопічних класової

ненависті, без якої, на планеті протиборства комуністичного та капіталістичного світів вижити неможливо [31, с. 408-410].

Таким чином, Ю. Смолич за допомогою власної літературної алюзії на твір Т. Кампанелли «Місто Сонця» звернув увагу на необхідність плекання найважливішого складника виховної роботи тоталітарного режиму серед населення своєї країни – мистецтва виховання ненависті громадян до умовного ворога, як зовнішнього, так і внутрішнього. Тим більше, що наприкінці 1920-х – поч. 1930-х рр. забезпечення політичної комунікації більшовицького режиму з широкими народними масами потребувало залучити сценарій пошуку винних та їхнього публічного покарання. Відмова від нової економічної політики та форсування темпів індустріалізації не принесло очікуваних позитивних результатів. Пришвидшення виробничих процесів призводило до порушення технологічних ланцюгів. Обладнання не витримувало перевантажень, як наслідок на підприємствах збільшилась кількість аварій. Зізнатися у власних прорахунках більшовикам було небезпечно, оскільки це могло б поставити під сумнів доцільність їхньої програми прискореної технічної модернізації країни. Тому, як об'єкт відволікання уваги, радянський народ отримав від ОДПУ низку сфабрикованих показових судових процесів де винною була визнана вітчизняна технічна інтелігенція насамперед дореволюційного ґатунку. Найвідомішими з них стали Шахтинська справа 1928 р., процес «Промпартії» 1930 р. Політична істерія охопила УСРР, до 1930 р. половину всіх інженерно-технічних працівників Донбасу було притягнуто до судової відповідальності [32, с. 90]. В цей час улюбленою темою радянської преси стало цькування так званого «шкідництва» у середовищі інтелігенції. Не витримуючи адміністративного й психологічного тиску технічні працівники з метою самопорятунку на зборах та мітингах засуджували репресованих колег, однак це не гарантувало їм недоторканості. Навпаки, загострилися стосунки

інженерно-технічних працівників з робітниками, які намагаючись позбутися контролю з боку технічних фахівців почали вимагати застосування до інженерів масових позасудових репресій [32, с. 86].

Українська радянська фантастична література спробувала належним чином прореагувати на зміни у суспільному становищі технічної інтелігенції. Так, у науково-фантастичному романі В. Владка «Ідуть роботарі» (1931 р.) головний герой – інженер Томас Бірз був талановитим робототехніком, що заради вигідного контракту з промисловим магнатом пожертвував дружбою своїх товаришів – активістів робітничого страйкового руху[33]. У романі М. Трублаїні (1907-1941) «Глибинний шлях» на стратегічно важливому для радянської держави будівництві трансконтинентальної надшвидкісної підземної залізниці старі інженерні кадри свідомо заважали молодим фахівцям реалізувати сміливі інженерні ідеї, чим скористалася глибоко законспірована група ворожої резидентури[34].

Тема відкритого збройного протистояння СРСР та капіталістичного світу знайшла своє відображення у такому сегменті фантастичної літератури як «радянська військова фантастика». Необхідність психологічної підготовки широкого загалу для забезпечення виконання мобілізаційного плану на випадок війни зумовила посилену увагу влади до цього жанру. Когнітивна мілітаризація масової свідомості суспільства під впливом сцен уявного збройного протистояння РСЧА та армій країн Заходу мала сприяти перетворенню СРСР на військовий табір. Знаковими творами цього жанру в українській літературній фантастиці стали романи В. Владка «Аероторпеди повертають назад» (1933 р.) та М. Трублаїні «Глибинний шлях» (1939-1941 рр.) [35,34]. Автори запропонували читачеві масштабну панораму війни майбутнього де супротивні сторони масово використовують «стрибучі» танки, стратосферну авіацію, летючі радіокеровані ударні дрони, засоби радіотехнічної боротьби, хімічну, бактеріологічну зброю і «літостати» –

фантастичні самохідні апарати призначені для пересування в товщі земної кори та пристосовані до потреб військових. Опис наступної світової війни як простору де змагаються машини мав стимулювати інтерес читачів до вивчення технічних дисциплін та сприяти надалі поповненню підприємств і науково-дослідних установ військово-промислового комплексу здібними фахівцями.

Висновки. Таким чином, ми приходимо до висновку про те, що використання ВКП(б) та КП(б)У науково-фантастичного дискурсу 1920-х – 1930-х рр. в УСРР як інструменту тоталітаризації радянського суспільства передбачало формування у масовій свідомості громадськості системи переконань спрямованої на відтворення моделі поведінки властивої члену соціально-утопічного суспільства. Декларованими складниками такого зразка поведінки були: альтруїзм, прагнення до колективної співпраці, соціальної рівності та наукових знань. Однак в умовах утвердження державою тоталітарної ідеології в політичній практиці та повсякденному житті, читач радше брав до уваги латентний деструктивний наратив творів радянської фантастики, що спонукав до виховання класової ненависті та культури недовіри у суспільстві, підтримки політики соціальної сегрегації та позитивного сприйняття мілітаризації масової свідомості населення. Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що радянська наукова фантастика виявилася досить ефективним засобом когнітивного впливу на настрої громадськості. У цьому контексті перспективним напрямом подальшого дослідження є вивчення механізмів маніпуляції масовою свідомістю суспільства у сучасному інформаційному просторі через використання образів «радянської утопії».

Список використаних джерел

1. Автушенко І. Конформізм і нонконформізм творчої інтелігенції в радянській Україні 1920–1930-х рр.: проблема вибору. *Український історичний журнал*. 2021, Число 2. С. 80 – 92.
2. Тарасюк В. М. Політичні режими: відмінності й спільні ознаки. *Держава і право*. 2020, Вип. 87 : Юридичні і політичні науки. С. 319 – 330.
3. Тесфайє Л. Поєднання старих і нових інституціональних підходів у дослідженні форм правління та політичних режимів. *Грані*. 2021, Т. 24. № 6. С. 109 – 116.
4. Андрусишин В. Й. Радянський тоталітаризм, homo sovieticus і деформація змісту українських політичних традицій. *Культурологічний альманах*. 2022, №4. С. 160 – 165.
5. Бажан О. Г. «Національні» операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр.: механізми реалізації та статистика. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2020, № 1. С. 5–48.
6. Коваленко Т. М. Польська операція НКВС 1937–1938 рр.: «справа польського клубу» в Харкові. *Південний архів (історичні науки)*. 2023, № 41. С. 47–55.
7. Сірук Н., Марківська Л. Цензура як засіб ідеологічного контролю в УРСР (1920–1950-ті рр.) . Актуальні питання гуманітарних наук. 2020, Вип. 27, т. 5. С. 10 – 15.
8. Стародубець Г. Генеза західних концепцій тоталітаризму: історико-методологічний аналіз . *Наукові записки Вінниць. держ. пед. уні-у імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2025, Вип. 52. С. 154–163.
9. Горбатенко В. П. Визначальні характеристики рашизму як квазіідеології і практики неототалітаризму . *Політологічний вісник*. 2024, Вип. 92. С. 65–80.
10. Ткаченко В. Рашизм: ліцензія на геноцид . *Суспільно-політичні процеси*. 2023, Вип. 22. С. 50–87

11. Якубова Л. Д. Україна в епіцентрі цивілізаційного зіткнення: євразійський/рашистський виклик : за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 23 серпня 2023 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2023, № 10. С. 30 – 44.
12. Любовець Г., Король В. Українська цивілізаційна війна з позацивілізаційними силами . *Суспільно-політичні процеси*. 2023, Вип. 22. С. 185 – 234.
13. Бривко М. Ідеологічно-методологічна основа освітньо-виховного процесу в Україні 1920 –1930-х рр. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021, Вип. 36, т. 1. С.220 – 224.
14. Schwartz M. A New Poetics of Science: On the Establishment of «Scientific-Fictional Literature» in the Soviet Union. *The Russian Review*. 2020, Vol. 79(2). P. 415 – 431. URL: <https://doi.org/10.1111/russ.12272>(дата звернення:16.11.25)
15. Shynkarenko O. Science Fiction in Ukraine: 1920–2020.*Információs Társadalom* . 2023,XXIII, no. 4. P. 58 –72. URL:<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XXIII.2023.4.4> (дата звернення: 16.11.25)
16. Цимбал Я. Література 1920-х. *Локальна історія*. URL:<https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/literatura-1920-ikh-iarina-tsimbal/> (дата звернення: 16.11.25)
17. Цимбал Я., Довгопол Н., Килюшик І. Українська фантастика у 20-х-30-х роках 20 століття. *UAGEEK*. URL: <https://uageek.space/ft-ukrainska-fantastyka-v-20-30-xx-stolittia/>(дата звернення: 16.11.25)
18. Yıldırım Şahin, E.Science fiction in russian literature and cinema. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*.2021, Vol. 9(26). P 296 –312. URL: <https://doi.org/10.33692/avrasyad.895999> (дата звернення: 16.11.25)

19. Прокопчук І., Пахолок І. Вплив ідей конструктивізму на становлення дизайну в Україні. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2020, № 42. С. 222–229.
20. Роготченко О. Шістдесят тоталітарних років: зображальне мистецтво України. Кн. 1. Київ : Видавництво «Ліра-К», 2024. 512 с.
21. Мор Т. Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. Київ.:Дніпро,1988. 207 с.
22. Циолковский К. Горе и гений. Калуга.: 1916. 29 с. URL:<https://www.tsiolkovsky.org/wp-content/uploads/2021/09/216-tsiolkovsky-gore-i-genij-wikiteka.pdf> (дата звернення:16.12.25)
23. Беляєв О. Стрибок у ніщо. Київ.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь»,1969.256 с.
24. Беляєв О. Зірка КЕЦ. Київ.: Дитвидав,1958.156 с.
25. «Космический рейс». URL: https://www.youtube.com/watch?v=OsiDU_2qgWs (дата звернення: 16.11.25)
26. Владко В.М. Сивий Капітан. Аргонавти Всесвіту. Київ.: Веселка,1990.687 с.
27. Сікора С. Чи знаєте ви ім'я українського письменника-фантаста, якого називають «українським Жюлем Верном»? . *Фенікс Слово*.URL: <https://fenixslovo.com/2025/04/23/42204/>(дата звернення: 16.11.25)
28. Шкляр С.П. Конструктивізм в архітектурі України 1920-х – 1930-х років. *Науковий вісник будівництва*. 2025. Вип. № 112. С.155 – 163
29. Смолич Ю. Останній Ейджевуд. Харків: Книгоспілка,1926.205 с.
30. Кулакевич Л. М. Художні особливості роману Ю. Смолича «Останній Ейджевуд» як першого українського екшену . *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2019, Вип. 21. С. 42 – 48.
31. Смолич Ю. Прекрасні катастрофи. Науково-фантастичні романи. Київ.: Радянський письменник, 1965. 410 с.

32. Гнітько С. "Кадри вирішують все..." : до 70-річчя судових процесів над технічною інтелігенцією. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1998. № 1,2. С. 80 – 96.
33. Владко В. Ідуть роботарі. Харків,Одеса.: Дитвидав ЦК ЛКСМУ,1936. 144 с.
34. Трублаїні М.П. Глибинний шлях: науково-фантастичний роман. Київ: Веселка, 1965. 239 с.
35. Владко В. М. Аероторпеди повертають назад: Роман. Харків, Одеса: Дитвидав, 1934. 284 с.